

زبان‌شناسی جمله

نگاهی جامع به مسائل زبان

تألیف

دکتر پرویز البرزی
دانشیار زبان‌شناسی دانشگاه تهران

شماره مسلسل ۹۰۲۸

شماره انتشار ۳۸۰۸

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	: البرزی، پرویز، ۱۳۳۴-
عنوان و نام پدیدآور	: زبان‌شناسی جمله: نگاهی جامع به مسائل زبان/ نوشته پرویز البرزی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۴۱۴ ص: جدول.
فروست	: انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۸۰۸.
شابک	: 978-964-03-7018-6
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: زبان‌شناسی
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات
رده‌بندی کنگره	: P ۱۲۱/الف۷؛ ۲ ۱۳۹۶
رده‌بندی دیویی	: ۴۱۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۶۰۳۹۶۸

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

ISBN:978-964-03-7018-6

9 789640 370186

عنوان: زبان‌شناسی جمله: نگاهی جامع به مسائل زبان

تألیف: دکتر پرویز البرزی

نوبت چاپ: اول ناشر (دوم)

تاریخ انتشار: ۱۳۹۶

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

بها: ۲۵۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

تقدیم به

استاد محمدرضا باطنی

که حدود نیم قرن در جهت شناسایی زبان‌شناسی در ایران همت گماشته‌اند.

فهرست مطالب

پیشگفتار	ض
مقدمه	غ
1- زبان و زبان‌شناسی	غ
2- پیدایش زبان	ف
3- پیشینه و جایگاه کنونی زبان فارسی و آلمانی	م
فصل اول - آواشناسی	1
1-1- آواشناسی همگانی و کاربردی	2
1-1-1- آواشناسی همگانی	2
1-1-2- آواشناسی کاربردی	2
1-2- مؤلفه‌های جسمانی گفتن و شنیدن در انسان بالغ	3
1-2-1- تولید آوا	4
1-2-2- مؤلفه‌های آزمایشگاهی	8
1-2-3- مؤلفه‌های شنیداری	10
1-3- ملاک‌های طبقه‌بندی آواها	12
1-3-1- طبقه‌بندی صامت‌ها براساس مشخصه‌های اولیه	13
1-3-1-1- جایگاه گویایی	13
1-3-1-2- نحوه گویایی	15
1-3-1-3- واگذاری و بی‌واکی	18
1-4- پدیده‌های زبرزنجیری	19
1-4-1- تکیه	21
1-4-2- آهنگ	22
1-4-3- نواخت	23
1-4-4- کمیت	23
1-4-5- وزن	24

25.....	6-4-1- ضرب گفتار.....
25.....	7-4-1- شدت.....
26.....	8-4-1- کیفیت.....
27.....	9-4-1- درنگ.....
27.....	10-4-1- زیرویمی.....
28.....	11-4-1- صبغه عروضی.....
28.....	12-4-1- طنین.....
29.....	فصل دوم - واج‌شناسی.....
32.....	1-2- مکاتب واج‌شناسی.....
35.....	2-2- ساختارهای واج‌شناسی.....
35.....	1-2-2- واحدها.....
35.....	1-1-2-2- واج.....
36.....	2-1-2-2- واج‌گونه.....
37.....	3-1-2-2- نمود واج.....
37.....	4-1-2-2- مشخصه تمایزدهنده.....
39.....	5-1-2-2- هجا.....
42.....	6-1-2-2- فاصله ضربی.....
43.....	7-1-2-2- واحد آهنگین.....
43.....	8-1-2-2- سلسله‌مراتب عروضی.....
43.....	2-2-2- ساختار.....
44.....	3-2- مجموعه واجی.....
46.....	1-3-2- تحلیل واجی و جفت‌های کمینه.....
47.....	1-1-3-2- مجموعه واج‌های صامتی زبان فارسی.....
50.....	2-1-3-2- مجموعه واج‌های صامتی زبان آلمانی.....
53.....	2-3-2- طبقه‌بندی مصوت‌ها.....
53.....	1-2-3-2- مجموعه واج‌های مصوتی زبان فارسی.....
55.....	1-1-2-3-2- مصوت مرکب.....
56.....	2-2-3-2- مجموعه واج‌های مصوتی و مصوت مرکب در زبان آلمانی.....

فهرست ر خ

59	4-2- فرآیندهای واجی
62	1-4-2- محو مصوت میانی و پایانی
63	2-4-2- تولید ناقص
64	3-4-2- همگونی صامت‌ها
65	4-4-2- همگونی صامت با مصوت
66	5-4-2- ناهمگونی صامت‌ها
66	6-4-2- هماهنگی مصوت‌ها
66	7-4-2- خنثی‌شدگی
68	8-4-2- قلب
69	9-4-2- حذف
69	10-4-2- الحاق
70	11-4-2- ابدال
70	12-4-2- تغییر هجایی
70	13-4-2- تکیه جمله
71	14-4-2- مقایسه وزن
72	5-2- تولید اولیه و تولید ثانویه
73	1-5-2- برگشتگی
73	2-5-2- هجایی‌شدگی
74	3-5-2- حلقی‌شدگی
74	4-5-2- لبی‌شدگی
74	5-5-2- کامی‌شدگی
75	6-5-2- نرم‌کامی‌شدگی
75	7-5-2- چاکنایی‌شدگی
75	8-5-2- خیشومی‌شدگی
75	6-2- واج‌شناسی زایشی
75	1-6-2- مشخصه‌ها و قواعد واجی
75	1-1-6-2- واج‌آرایی
79	2-1-6-2- مشخصه‌های واجی
80	3-1-6-2- قواعد واجی

- 81.....1-3-1-6-2- قواعد حشو
- 82.....2-3-1-6-2- زبان صوری
- 84.....2-6-2- طبقات طبیعی
- 84.....1-2-6-2- رابطه مشخصه‌های واجی نسبت به مشخصه‌های آوایی
- 86.....1-1-2-6-2- مشخصه‌های آوایی
- 86.....2-1-2-6-2- جایگاه خنثی
- 87.....2-2-6-2- ماتریس‌های مشخصه‌ای و گسستگی
- 88.....3-2-6-2- سلسله‌مراتب مشخصه‌ها
- 88.....4-2-6-2- شبکه مشخصه‌ای براساس یاکوبسون، هاله و چامسکی
- 89.....5-2-6-2- مشخصه‌های طبقات اصلی (هجایی، رسایی و صامتی)
- 90.....6-2-6-2- مشخصه‌های تیغه‌زبانی و قدامی
- 91.....7-2-6-2- مشخصه‌های پس‌زبانی
- 92.....8-2-6-2- بازنمایی واجی
-
- 95..... فصل سوم - زبان نوشتار و گفتار
- 95.....1-3- آوانویسی و مکالمه‌نویسی
- 96.....1-1-3- نویسه‌گردانی
- 97.....2-3- شبکه نوشتاری
- 97.....1-2-3- شبکه نوشتاری و شبکه زبانی
- 101.....3-3- تفاوت آوا و خط
- 102.....1-3-3- انطباق روابط بین سطح آوا و خط
- 105.....1-1-3-3- نارسایی‌های انطباق خط و آوا در زبان فارسی
- 106.....2-1-3-3- رسم‌الخط زبان آلمانی
- 107.....1-2-1-3-3- ابهام و اصلاح شبکه خطی
- 108.....2-2-1-3-3- شواهدی از انطباق واج و حرف
- 109.....3-2-1-3-3- معیارهای رسم‌الخط
-
- 111..... فصل چهارم - تکواژشناسی
- 112.....1-4- تعریف تکواژشناسی

113	1-1-4- پیشینه مطالعات تکواژشناسی
114	2-4- تفاوت تکواژشناسی و سایر حوزه‌های زبان‌شناسی
114	1-2-4- تفاوت تکواژشناسی و جمله‌شناسی
114	2-2-4- تفاوت تکواژشناسی و واج‌شناسی
115	3-4- واژه به منزله واحد پایه زبان
116	1-3-4- انواع واژه
117	2-3-4- تعاریف واژه
118	4-4- اصول و مبانی تکواژشناسی
118	1-4-4- سطوح زیرین توصیف تکواژشناسی
119	1-1-4-4- تکواژ و تفاوت آن با هجا
120	1-1-1-4-4- نمود تکواژ
121	2-1-1-4-4- ریشه، ستاک و مبنا
122	3-1-1-4-4- طبقه‌بندی تکواژها
123	2-1-4-4- بیناوند
124	3-1-4-4- وندها
127	4-1-4-4- گونه‌های تکواژ (تکواژگونه‌ها)
128	1-4-1-4-4- تکواژ صفر
128	2-4-1-4-4- تکواژ دووجهی
129	3-4-1-4-4- تکواژ گسسته
129	4-4-1-4-4- تکواژ بی‌همتا
129	5-4- بسط واژگان
129	1-5-4- واژه‌سازی
130	1-1-5-4- افزایش کمیت واژه
130	1-1-1-5-4- اشتقاق
131	1-1-1-1-5-4- تعدیل و تعویض
132	2-1-1-1-5-4- صیغه‌گان واژه‌سازی در اشتقاق
133	2-1-1-5-4- ترکیب
134	3-1-1-5-4- هم‌رویشی
135	4-1-1-5-4- ساخت لحظه‌ای

135.....	5-1-1-5-4- ریشه‌شناسی قومی.....
136.....	4-5-1-2- کاهش کمیت واژه
136.....	4-5-1-2-1- اختصارسازی
139.....	4-5-1-2-2- واژه‌های آمیزشی
139.....	4-5-1-2-3- پسین‌سازی
140.....	4-5-1-3- تبدیل
141.....	4-5-2- قرض‌گیری
144.....	4-5-3- تغییر معنایی
145.....	4-5-4- ابداع واژه
145.....	4-6- انگیزش واژه
147.....	4-7- تکواژشناسی تقابلی
148.....	4-8- در باب افعال و مشتقات آن.....
149.....	4-8-1- فعل متعدی یا سببی.....

فصل پنجم - جمله‌شناسی

153.....	5-1- جمله‌شناسی در شبکه‌های نشانه‌ای
155.....	5-2- جمله‌شناسی در شبکه‌های نشانه زبانی.....
156.....	5-2-1- جمله‌شناسی در زبان‌های طبیعی
156.....	5-2-1-1- دستور زبان
157.....	5-2-1-2- سیر تحول دستورنویسی
159.....	5-2-1-2-1- دستورنویسی در ایران
160.....	5-2-1-2-2- معایب دستور سنتی
162.....	5-2-1-2-3- سیر تحول دستورنویسی نوین در آلمان.....
164.....	5-2-2- جمله‌شناسی در زبان‌های صوری
164.....	5-2-2-1- جمله‌شناسی از منظر ساخت‌گرایی.....
165.....	5-2-2-1-1- دستور سازه‌ای
167.....	5-2-2-1-2- دستور تابعیت
168.....	5-2-2-1-3- وجوه اشتراک و افتراق بین دستور سازه‌ای و تابعیت.....
169.....	5-2-2-2- دستور کارکردی

171 3-2-2-5- دستور زایشی گشتاری
174 1-3-2-2-5- جمله‌شناسی مشخصه‌بنیاد
175 2-3-2-2-5- تعریف گشتار در مکتب گشتاری
175 3-3-2-2-5- قواعد گشتاری
182 3-2-2-5- مراحل مختلف سیر تحول دستور زایشی گشتاری
182 1-3-2-5- اولین مرحله («ساخت‌های نحوی»)
184 2-3-2-5- نظریه معیار
185 3-3-2-5- معناشناسی زایشی
187 4-3-2-5- نظریه معیار گسترش‌یافته
188 5-3-2-5- نظریه معیار گسترش‌یافته بازبینی‌شده
190 6-3-2-5- نظریه حاکمیت و وابستگی
200 7-3-2-5- نظریه کمینه‌گرایی
204 8-3-2-5- تفاوت «ساخت‌های نحوی» و آثار بعدی چامسکی
205 9-3-2-5- ویژگی گشتارها
206 10-3-2-5- کارنامه چامسکی
206 4-2-5- جمله‌شناسی تقابلی
209 فصل ششم - معناشناسی
210 1-6- معناشناسی در شبکه‌های نشانه‌ای
212 2-6- معناشناسی زبان‌ها و موضوع و روش‌های آن
214 1-2-6- معناشناسی زبان‌های طبیعی (معناشناسی زبان)
214 1-1-2-6- معناشناسی واژه، جمله، متن و گفتمان
214 1-1-1-2-6- معناشناسی واژه
218 2-1-1-2-6- معناشناسی جمله
219 3-1-1-2-6- معناشناسی متن
219 4-1-1-2-6- معناشناسی گفتمان
219 2-1-2-6- معناشناسی در زمانی و همزمانی
224 3-1-2-6- معناشناسی سنتی (معنایابی و نشانه‌جویی)
225 4-1-2-6- طبقه‌بندی کارکردی حوزه‌های معناشناسی

- 225.....5-1-2-6- معنانشناسی همگانی
- 226.....6-1-2-6- معنانشناسی کاربردی و تحلیلی
- 226.....7-1-2-6- معنانشناسی پویا و ایستا
- 226.....8-1-2-6- معنانشناسی صوری
- 227.....1-8-1-2-6- معنانشناسی نظریه الگو (معنانشناسی تارسکی)
- 228.....2-8-1-2-6- معنانشناسی صوری در داده‌شناسی
- 229.....3-8-1-2-6- معنانشناسی صوری در زبان‌شناسی
- 230.....9-1-2-6- معنانشناسی زایشی
- 231.....10-1-2-6- معنانشناسی تعبیری
- 232.....11-1-2-6- معنانشناسی ساخت‌گرایی
- 234.....12-1-2-6- معنانشناسی مشخصه‌ای
- 235.....13-1-2-6- معنانشناسی نمونه کامل
- 236.....14-1-2-6- معنانشناسی رفتارگرایی
- 238.....2-2-6- معنانشناسی در زبان‌های صوری
- 238.....1-2-2-6- معنانشناسی زبان‌های منطق
- 238.....1-1-2-2-6- معنانشناسی معنا به مفهوم و معنا به مصداق
- 240.....2-1-2-2-6- معنانشناسی شرط صدق
- 240.....2-2-2-6- معنانشناسی در داده‌شناسی
- 240.....3-6- معنانشناسی در سایر حوزه‌ها
- 241.....1-3-6- نظریه اطلاع
- 241.....2-3-6- نظریه شبکه
- 241.....3-3-6- معنانشناسی فلسفی (فلسفه زبان)
- 241.....4-6- معنانشناسی تقابلی
- 243..... **فصل هفتم - مکاتب زبان‌شناسی**
- 244.....1-7- مرحله یونان باستان
- 247.....2-7- زبان‌شناسی در قرن نوزدهم
- 247.....1-2-7- زبان‌شناسی در اروپا
- 247.....1-1-2-7- زبان‌شناسی تاریخی تطبیقی

251 نودستوریان 2-1-2-7
253 موضوع زبان‌شناسی براساس آرای هرمان پاول 1-2-1-2-7
255 زبان‌شناسی ژرمنی 3-1-2-7
257 زبان‌شناسی در آمریکا 2-2-7
257 «حیات و رشد زبان» (ویلیام ویتنی) 1-2-2-7
258 زبان‌شناسی در قرن بیستم 3-7
258 مکاتب زبان‌شناسی در اروپا 1-3-7
258 موضوع زبان‌شناسی و ماهیت نشانه‌زبانی از دیدگاه سوسور 1-1-3-7
265 تحولات ساخت‌گرایی بعد از سوسور 2-1-3-7
269 مکتب صورت‌گرایی روسی 1-2-1-3-7
270 مکتب ژنو 2-2-1-3-7
271 مکتب پراگ 3-2-1-3-7
277 مکتب نقش‌گرایی پاریس (مارتینه) 4-2-1-3-7
281 مکتب کپنهاگ 5-2-1-3-7
281 اصول ساده‌سازی (یس‌پرسن) 1-5-2-1-3-7
284 مکتب گلوسماتیک (یلمسلف) 2-5-2-1-3-7
288 مکتب لندن 6-2-1-3-7
289 نظریه بافتاری (فرث) 1-6-2-1-3-7
292 نظریه مقوله و میزان (هالیدی) 2-6-2-1-3-7
294 مکاتب زبان‌شناسی در آمریکا 2-3-7
295 فرانس بوآس 1-2-3-7
296 ادوارد ساپیر 2-2-3-7
297 رفتارگرایی (بلومفیلد) 3-2-3-7
300 توزیع‌گرایی (هریس) 4-2-3-7
304 دستور ساختمانی (هاکت) 5-2-3-7
304 تگمیمی (پایک) 6-2-3-7
306 نسبیت زبان (فرضیه ساپیر- ورف) 7-2-3-7
308 نظریه حالت (فیلمور) 8-2-3-7
311 نظریه لایه‌ای (سیدنی لم) 9-2-3-7

313.....	10-2-3-7- مکتب گشتاری و زبان‌شناسی شناخت (چامسکی)
317.....	فصل هشتم - جامعه‌شناسی و روان‌شناسی زبان
317.....	1-8- جامعه‌شناسی زبان
318.....	1-1-8- دوزبان‌گویی، دوزبانگی و چندزبانگی
318.....	1-1-1-8- دوزبان‌گویی
318.....	2-1-1-8- دوزبانگی و چندزبانگی
318.....	2-1-8- برخورد زبانی
319.....	3-1-8- زبان میانجی و سیر تحول آن
320.....	4-1-8- برنامه‌ریزی زبان
321.....	5-1-8- همبستگی زبان و اجتماع
322.....	6-1-8- تنوع و گونه‌های زبانی
327.....	2-8- روان‌شناسی زبان
328.....	1-2-8- رابطه زبان و تفکر
329.....	2-2-8- زبان، ذهن و واقعیت
330.....	3-2-8- قواعد جهان‌شمول زبان
331.....	1-3-2-8- مجموعه‌های واجی
332.....	2-3-2-8- فراگیری زبان
334.....	3-3-2-8- تحول زبان‌ها
334.....	1-3-3-2-8- دگرگونی آوایی
334.....	1-1-3-3-2-8- اولین دگرگونی آوایی
335.....	2-1-3-3-2-8- دومین دگرگونی آوایی
337.....	نتیجه‌گیری
341.....	منابع
357.....	واژه‌نامه انگلیسی (آلمانی) به فارسی

پیشگفتار چاپ اول

تمایز میان چگونگی (مثلاً دانستن این که چگونه راه می‌رویم) و چیستی (مثلاً دانستن این که زمین گرد است) چندان گویا نیست، زیرا این دو دانش در زمینهٔ زبان تداخل دارند. گرچه تاکنون آثاری در باب زبان‌شناسی تحت عناوین مختلف به صورت تألیف یا ترجمه به زبان فارسی انتشار یافته است، اما ضرورت تدوین مجموعهٔ واحدی با عنوان «زبان‌شناسی جمله» (sentence linguistics, Satzlinguistik) که در آن عمدهٔ مسائل زبان‌شناسی همگانی به صورت روش‌مند تجزیه و تحلیل شده باشد، غیرقابل انکار به نظر می‌رسد. شایسته است مطالب چنین مجموعه‌ای آن‌چنان رهگشا باشد که خواننده را به فکر وا دارد.

زبان‌شناسی جمله یکی از حوزه‌های زبان‌شناسی به‌شمار می‌رود که در آن واحدهای جمله یا به عبارت دقیق‌تر واحدهای زیرین جمله توصیف و تبیین می‌شوند. وجه تسمیهٔ عنوان کتاب حاضر مکمل «زبان‌شناسی متن» (text linguistics, Textlinguistik) از همین نویسندگان است. زبان‌شناسی متن، عناصر فراتر از جمله را به چالش می‌طلبد

در اثر حاضر، سعی بر آن است تا خلأ موجود در مطالعات زبان‌شناسی و ناکارآمدی سازوکارهای موجود آن به‌شیوه‌ای هدفمند جبران گردد. علاوه بر تازگی مطالب در بسیاری از مباحث کتاب، نگارنده در کنکاش خود با نگاهی متفاوت و نگرشی غیر از سنت رایج زبان‌شناسی فارسی و نیز از زوایای گوناگون به مسائل زبان می‌نگرد و تلاش نموده تا از اکثر آثار منتشر شده در زمینهٔ زبان‌شناسی در ایران نیز بهره گیرد. همچنین نگارنده سعی نموده است تا در تبیین و توصیف مطالب داستان‌سرایی نکند و به کلام مفید و موجز بسنده نماید.

بخش‌هایی از این اثر براساس تجربیات نگارنده در تدریس درس زبان‌شناسی همگانی شکل گرفته که در گذر سالیان دراز در گروه آموزشی زبان آلمانی دانشگاه تهران ارائه شده است.

در فصول مختلف، بخش اعظم توصیف عناصر زبان‌شناسی، مختص زبان فارسی است؛ اما مقولات زبان‌های آلمانی، انگلیسی، عربی و فرانسه نیز برحسب مورد و براساس اهمیت و اولویت مورد بحث قرار گرفته و شواهدی از زبان‌های مورد نظر ارائه می‌شود. همچنین مقولات و شواهدی از سایر زبان‌های دنیا عرضه می‌شود. انتخاب مثال‌ها در وهلهٔ نخست برگرفته از زبان فارسی معاصرند؛ البته نگارنده در قیاس با سایر زبان‌ها، به‌ویژه از شواهد زبان‌های آلمانی و انگلیسی نیز بهره گرفته است. برای نمونه در فصل پنجم، اکثر شواهد گشتارها از زبان انگلیسی اقتباس شده‌اند، زیرا عبارات و جملات این زبان اولین محمل برای تکوین گشتارها بوده و بنابراین از منظر نگارنده بهترین گزینه‌اند.

تقسیم‌بندی کلی کتاب بخش مقدمه، هشت فصل و نیز بخش نتیجه‌گیری را در برمی‌گیرد:

در بخش مقدمه، خواننده با تعاریف و اهداف زبان و زبان‌شناسی آشنا و با دیدگاه‌های گوناگون در باب پیدایش زبان مواجه می‌شود. در پایان این بخش پیشینه و جایگاه کنونی زبان‌های مورد بحث به اختصار بررسی می‌شود. در فصل اول، تبیین آواشناسی تولیدی مینا قرار می‌گیرد، با این حال توصیف آواشناسی شنیداری و آزمایشگاهی از دیگر مباحث این فصل محسوب می‌شود. فصل‌های دوم، چهارم و پنجم به شیوه‌ای منظم به انتخاب موضوعات توصیف دستوری می‌پردازند که مبتنی بر تفکیک سطوح سنتی واج‌شناسی، تکواژشناسی (صرف) و جمله‌شناسی (نحو) است. در فصل دوم شالوده‌واج‌شناسی و آرای مشخصه‌های واجی زبان فارسی مبناست و در مقایسه با مشخصه‌های مشابه در سایر زبان‌ها قرار می‌گیرد. نگارنده در این فصل به بررسی واج‌شناسی زایشی نیز می‌پردازد. هدف فصل سوم انطباق زبان گفتار و نوشتار است. فصل چهارم شامل بررسی فشرده‌ای در باب مفاهیم اصلی و آرای نظری مسائل تکواژشناسی می‌شود که پژوهش‌گران زبان‌های اروپایی در چند دهه اخیر به بررسی آن‌ها مبادرت نموده‌اند؛ ارائه شواهد به مثابه مبنای تجربی، مکمل نظریات این فصل به‌شمار می‌روند. در فصل پنجم، ابتدا اصول نشانه‌شناسی معرفی و سپس درباره انواع نظریه‌های نحوی موجود، بحث می‌شود. در بخش پایانی فصل پنجم سیر تحول دستور زایشی‌گشتاری سلسله‌وار مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌گیرد. هدف از فصل ششم ارائه سازوکارها و نظرات گوناگون معناشناسی است. فصل هفتم به تبیین مکاتب زبان‌شناسی اختصاص دارد. طرح این بحث هنگامی ضرورت می‌یابد که خواننده با پدیده زبانی خاصی مانند خنثی‌شدگی مواجه شود و آن‌گاه از خود بپرسد که خاستگاه، جایگاه، سیر تحول، مبتکر و زمان طرح پدیده مذکور، کجا، چه کسی و یا چه زمانی بوده است. تجربه نشان می‌دهد که وی مایل است با محافل و مکاتب زبان‌شناسی که در آن‌ها پدیده مورد نظر شکل گرفته آشنا شود و چارچوب فرآیند و شکل‌گیری آن‌را بشناسد تا بتواند در قیاس با طرح جایگاه آن پدیده، نسبت به خاستگاه سایر عناصر زبانی به کل مباحث زبان‌شناسی آگاه شود. از مباحث این فصل شرح زندگی‌نامه و یافته‌های نظریه‌پردازان زبان است. در فصل هشتم با برخی از مبانی جامعه‌شناسی و روان‌شناسی زبان آشنا می‌شویم.

نگارنده توضیحاتی را در بیش از 255 پانویس آورده است که بخش اعظم آن حاوی نکات مهم و داده‌های آموزنده‌ای است و یا به معرفی و هویت شخصیت‌های مورد نظر می‌پردازد. در اکثر این پانویس‌ها، اطلاعات جامعی گنجانده شده است که درج آن در متن ممکن بود خواننده را به هنگام خواندن متن خسته و کسل نماید. این اطلاعات، مکمل مطالب ذکر شده در متن است.

در واژه‌نامه انگلیسی، گاهی اصطلاحات زبان آلمانی بنا بر ضرورت داخل پرانتز اضافه شده است. در متن، هرگاه پدیده زبانی برای اولین بار به زبان آلمانی وضع شده باشد، پیش از معادل انگلیسی داخل پرانتز آورده شده است. به دلیل عدم تکرار، حجم کار و در مواردی وجود چندین معادل برای یک

پیشگفتار ۲ ظ

اصطلاح انگلیسی واحد از تدوین واژه‌نامه فارسی به انگلیسی چشم‌پوشی شد که این خود خلاف سنت دیرینه زبان‌شناسی فارسی است.

نوشته حاضر به دلیل فقدان منبع موثق و معیاری برای درس زبان‌شناسی در کلیه رشته‌های دانشگاهی تدوین شده است؛ با این حال، دانشجویان و دانش‌آموختگان با گرایش زبان‌شناسی، زبان و ادبیات خارجی و حتی معلمان و دبیران رشته‌های زبان و ادبیات و سایر علاقه‌مندان نیز می‌توانند از آن بهره گیرند. اثر حاضر به مثابه درآمدی بر زبان‌شناسی تلقی نمی‌شود؛ اما مبتدیان نیز می‌توانند بخش‌هایی از آن مانند فصل‌های سوم، چهارم و هفتم را بدون آموزش مطالعه کنند. این نوشته نه تنها نیاز دروس دانشگاهی در زمینه زبان‌شناسی همگانی و تقابلی را تأمین می‌کند، بلکه برای علاقه‌مندان به زبان و مسائل زبان نیز بستری فراهم می‌کند تا مسائل و مشکلات و تازه‌ترین دیدگاه‌ها در حوزه‌های گوناگون زبان‌شناسی را به صورت خودآموز بشناسند و به هنگام مقایسه پدیده‌های زبانی، با اصول جهان‌شمول زبان نیز آشنا گردند.

در نهایت، لازم می‌دانم از دانشجوییم سرکار خانم آناهیتا آشنائی که در ویراستاری متن کمک کردند و نیز از همه دوستانی که به نحوی مرا در تهیه و چاپ این کتاب یاری نموده‌اند، تشکر و قدردانی نمایم.

دکتر پرویز البرزی

پیشگفتار چاپ دوم

سال‌هاست که از چاپ کتاب «زبان‌شناسی جمله» سپری شده است. این کتاب درسی که در سال 1388 با تیراژ 2000 نسخه منتشر شد، اکنون کمیاب و در مواردی در بعضی از دانشگاه‌ها برای تدریس حتی کپی آن در اختیار دانشجویان قرار می‌گیرد. مدت‌هاست که نگارنده با درخواست‌های مکرری از سوی خوانندگان سراسر کشور مواجه هستم، مبنی بر این‌که آن را دوباره چاپ نمایم. اینک چاپ دوم این کتاب با تجدید نظر و اصلاحات کلی منتشر می‌شود و در اختیار دانشجویان، اساتید و سایر علاقه‌مندان قرار می‌گیرد.

در طول سال‌های گذشته، بکرات کل متن کتاب در ضمن تدریس، با دقت مورد بررسی و نقد قرار گرفت. بعضی از نمودارها و جدول‌ها را به صورت کامل‌تر باز طراحی نمودیم. در مواردی برای روشن شدن بیشتر مطالب، مثال‌ها و شواهد گوناگون بیشتری به متن اصلی اضافه کردیم. اشتباهات تایپی، نشانه‌گذاری‌های نادرست و سایر نارسایی‌های کتاب برطرف شد. از این جهت، تغییرات صوری و محتوایی در جای‌جای کتاب اعمال شد. همچنین در فصل‌های اول، دوم و چهارم کتاب تغییرات محتوایی بیشتری اعمال شده است. در فهرست مطالب، بخش‌هایی اضافه شد. از آثار ثانویه‌ای که در این سال‌های اخیر بهره گرفتیم یا اقتباس نمودیم، به فهرست منابع افزودیم. همچنین اصطلاحات و معادل‌های جدیدی به واژه‌نامه پایان کتاب افزودیم.

باری، از همه دست‌اندرکاران انتشارات دانشگاه تهران که نگارنده را در چاپ دوم این کتاب همراهی نمودند، سپاسگزارم. امید است که بهروزی و نیک‌فرجامی نصیب تمامی دوستداران علم و دانش گردد.

دکتر پرویز البرزی

مقدمه

1- زبان و زبان‌شناسی

زبان چیست و چه کاربردی دارد؟

زبان (language, Sprache) پدیده‌ای است که بر پایه فرآیندهای شناخت و بر بنیان جامعه استوار و نیز تابع تغییر و تحول تاریخی است. زبان ابزاری برای بیان افکار، مفاهیم، عقاید، آگاهی‌ها و اطلاعات است. همچنین زبان برای تثبیت و انتقال تجربه و دانش در بین یک نسل و یا از نسلی به نسل دیگر به کار می‌رود. براساس چنین تعبیری، زبان نوع خاصی از شکل بیان یا نشانه تلقی می‌شود که منحصراً در خدمت انسان و مهمترین ابزار ارتباطی بین انسان‌هاست و به‌واسطه برخورداری از خلاقیت و قابلیت در بیان مجردات ذهنی و نیز کاربرد آن در بستر فرازبان، با سایر زبان‌ها مانند زبان حیوانات تفاوت دارد. زبان شبکه‌ای مجرد¹ و خلاق است که میان صدا و معنا یا دال و مدلول رابطه برقرار می‌کند.

در زبان‌شناسی، واژه «زبان» دارای چند تعبیر است:

- 1- به مفهوم عام، مهمترین ابزار ارتباطی بین انسان‌هاست؛
- 2- به مفهوم عمل گفتار یا عمل سخن گفتن؛
- 3- به مفهوم توانایی زبانی یا قوه نطق؛
- 4- به مفهوم زبان ملی مانند فارسی، انگلیسی و آلمانی؛
- 5- به مفهوم زبان ساختگی مانند زبان برنامه‌نویسی کامپیوتر، زبان صوری و ریاضی، زبان حیوانات و زبان اسپرانتو؛

6- به مفهوم یکی از اندام‌های بدن انسان و حیوان که در دهان جای دارد و با آن مزه خوردنی‌ها چشیده می‌شود و در عمل گفتار دخالت دارد.

زبان‌شناسی چیست و هدف آن چه می‌باشد؟

زبان‌شناسی (linguistics, Sprachwissenschaft)، زبان را در بستر علم و دانش بررسی می‌کند و رشته‌ای است که هدفش توصیف زبان و عمل گفتار می‌باشد؛ البته با توجه به کلیه جنبه‌های مهم نظری و عملی و با در نظر گرفتن کلیه روابط آن نسبت به رشته‌های مجاور. زبان‌شناسی به اعتبار موضوع و به اعتبار روش‌های تحقیقاتی متناسب با موضوع، جایگاه بینابینی را در میان علوم طبیعی و انسانی اشغال می‌کند (بوس‌مان 1990). به اعتبار علمی از سویی بین زبان‌شناسی بیرونی و درونی و از سوی دیگر بین زبان‌شناسی همگانی و کاربردی تفاوت است:

1. مجرد یعنی غیرملموس، به طوری که با حواس پنجگانه قابل لمس و احساس نیست.

- 1- زبان‌شناسی بیرونی نوعی بررسی جامع است که کلیه عوامل خارجی درگیر با زبان را لحاظ می‌کند؛
 - 2- زبان‌شناسی درونی منحصرأً به ساختار داخلی زبان می‌پردازد؛
 - 3- زبان‌شناسی همگانی حاوی نظریه‌های زبانی است که به قواعد جهان‌شمول زبان می‌پردازد؛
 - 4- زبان‌شناسی کاربردی به تحلیل مسائل زبان‌ها می‌پردازد.
- حوزه‌های علمی متعددی در درون زبان‌شناسی مطرح هستند و این حوزه‌ها ناشی از مؤلفه‌های گوناگونی می‌باشند که با توجه به آن‌ها زبان بشری را بررسی می‌کنیم:
- 1- مطالعه ساختار و قواعد زبانی در کلیه سطوح توصیف عبارتند از: حوزه‌های آواشناسی، واج‌شناسی، تکواژشناسی، جمله‌شناسی، معناشناسی، کاربردشناسی و زبان‌شناسی متن؛
 - 2- مطالعه این حوزه‌ها به اعتبار همزمانی و درزمانی؛
 - 3- روان‌شناسی یا عصب‌شناسی زبان به شرایط تولید و درک زبان می‌پردازد؛
 - 4- رده‌شناسی زبان به طبقه‌بندی زبان‌ها یا دسته‌بندی ساختارهای زبانی براساس ویژگی‌های دستوری می‌پردازد (بنگرید به البرزی 1392)؛
 - 5- جامعه‌شناسی و قوم‌شناسی زبان به روابط بین زبان و شرایط اجتماعی می‌پردازد؛
 - 6- طرح مسائل جامعه‌شناسی و قوم‌شناسی زبان در بعضی موارد با مؤلفه‌های دسته‌بندی و تأثیر و نفوذ منطقه‌ای تداخل دارند و در این باب گویش‌شناسی، بررسی گویش‌های مختلف را برعهده دارد؛
 - 7- زبان‌شناسی کاربردی به مطالعه نیازهای درس زبان مانند فن آموزش زبان خارجی، فن ترجمه، ترجمه ماشینی یا داده‌پردازی و برنامه‌ریزی زبان می‌پردازد.

2- پیدایش زبان

بنا بر نظر اتو یس‌پرسن (1922)، زبان‌شناس مشهور دانمارکی، زبان بشری از زمانی پدید آمد که انسان‌های اولیه با هم حشرونشر داشته‌اند و به‌واسطهٔ مراودات خود در محافل جشن‌وسرور و در بزم‌گاه‌ها به خوشگذرانی می‌پرداختند؛ البته تأیید این‌گونه فرضیه‌ها مورد شک و تردید است، زیرا هنوز هم انسان نمی‌داند زبان چگونه به‌وجود آمده است. دانشمندان تاریخ پیدایش زبان را بین پانصد هزار تا یک میلیون سال پیش‌بینی می‌کنند؛ اما برای ادعاهای خود شواهد مشخصی ارائه نداده‌اند (باطنی 1370: 12).

دیدگاه‌های متفاوتی در باب منشأ زبان مطرح است (یول 1374: 6-11):

(1) منشأ خدادادی بودن زبان:

براساس این دیدگاه زبان منشأ الهی دارد. در اکثر ادیان آمده است که زبان عطیه الهی است و در بدو تولد در ذات و ماهیت کودک نهفته است، یعنی فطری و ذاتی است و نه اکتسابی. برای مثال، در کتاب مقدس تورات گفته می‌شود که خداوند حضرت آدم را آفرید و آدم همه جانداران را نام‌گذاری کرد. در قرون وسطی ادعایی برگرفته از تورات مطرح بود مبنی بر این‌که همه زبان‌ها از زبان عبری (از زبان‌های خانواده سامی) مشتق شده‌اند: پاره‌ای از اروپائیان معتقد بودند از آن‌جایی که تورات به زبان عبری نوشته شده، بنابراین عبری باید همان زبانی بوده باشد که آدم و حوا در باغ عدن (بهشت) بدان تکلم می‌کرده‌اند. در تورات ماجرای برج بابل نیز نقل شده است که براساس آن مردم از زمان حضرت آدم به یک زبان واحد سخن می‌گفتند تا این‌که نمرود، پادشاه بابل¹، به فکر برپایی برجی افتاد که به آسمان برسد. نمرود به کار ساخت برج اقدام نمود و خداوند برای این‌که مانع از احداث چنین بنایی گردد، در زبان مردمی که به ساخت‌وساز برج مشغول بودند، خللی ایجاد نمود تا سخن یکدیگر را نفهمند و بنای برج ناتمام بماند و بدین‌سان زبان‌های گوناگونی پدید آمد.² در نتیجه بازسازی زبان اولیه الهی غیرممکن به نظر می‌رسد.

براساس پندارهای مذهب هندو، برهما (Brahma) خالق جهان است. گفته می‌شود همسرش الهه ساراسواتی (Sarasvati) زبان را آفریده است. در رابطه با الهی بودن منشأ زبان، آزمایش‌هایی جهت کشف زبان اولیه صورت گرفته است.³ به نظر می‌رسد که فرضیه اصلی در این دیدگاه چنین بوده که اگر کودک در محیط زبانی رشد نکند بازهم زبان خدادادی اولیه (زبان والدین) را تکلم می‌کند. برعکس، آزمایش‌های متعدد دیگری نشان می‌دهند که اگر کودک در محیط زبانی رشد نکند قادر به تکلم نخواهد بود؛ البته شکی نیست که زبان به مفهوم قوه نطق یا توانایی زبانی عطیه الهی است و در بدو تولد کودک بالقوه در ذاتش نهفته است، همان‌گونه که در قرآن کریم ذکر شده است: خَلَقَ الْإِنْسَانَ عِلْمَهُ الْبَيَانَ (سوره الرحمن، آیه 3 و 4) که تعبیر این آیه همان ذاتی و فطری بودن پدیده زبان را در بردارد. بنابراین آزمایش یکی از فراعنه مصر در حدود شش قرن قبل از میلاد و آزمایش جیمز چهارم پادشاه اسکاتلند در حدود سال یک‌هزار و پانصد میلادی از دیدگاه ما به افسانه شبیه است: در این آزمایش‌ها کودکان در بدو تولد مدتی دور از محیط زبانی زیست نموده و ادعا شده که بعد از این مدت می‌توانستند سخن بگویند.

1. بقایای شهر باستانی بابل در هشتاد کیلومتری جنوب بغداد و در کنار رودخانه فرات واقع است.

2. با اقتباس از سفر پیدایش، یعنی نخستین کتاب تورات یا عهد عتیق که به زبان عبری است.

3. برای مطالعه بیشتر در این باب رجوع کنید به باطنی (1367) و پول (1374).

(2) منشأ طبیعی آواها یا نظریه نام‌آوایی:

دیدگاه کاملاً متفاوت دیگری نیز مطرح است که بر مبنای آن گفتار بشر از صداهای طبیعی پدید آمده است. براساس این نگرش واژه‌ها تقلیدی از صداهای طبیعی بوده‌اند که انسان‌های اولیه از محیط اطراف خود می‌شنیده‌اند. برای مثال «قارقار» می‌شنیده‌اند و صدای آن را تقلید می‌کرده‌اند و آن پرنده را با همان صدای طبیعی نام‌گذاری می‌کرده‌اند؛ یا «کوکو» (صدای فاخته) می‌شنیده‌اند و صدای آن را تقلید می‌کرده‌اند. در زبان‌شناسی، به این نوع الفاظ نام‌آوا (onomatopoeia) گفته می‌شود. برای تأیید این دیدگاه تحقیقاتی به‌عمل آمده است؛ اما در هر یک از زبان‌های معاصر دنیا، فقط تعداد معدودی از واژه‌ها یافت می‌شوند که تلفظ آن‌ها با صداهای طبیعی یکسان است. وانگهی نام‌آواها اغلب دارای معانی دیگری نیز هستند.

پذیرش و تأیید چنین نگرشی مورد شک و تردید است، زیرا همواره سؤال مطرح می‌شود، مبنی بر این‌که انسان‌های اولیه پدیده‌های بی‌صدا^۱ و نیز مفاهیم ذهنی را چگونه بیان می‌داشته‌اند. نتیجه می‌گیریم که انگیزش طبیعی این واژه‌ها استثنایی است و نمی‌توان به عنوان شاهدهی برای فرضیه منشأ زبان تلقی نمود که بر مبنای تقلید صدا پیشنهاد می‌شود. علاوه بر این گاهی نام‌آواها در زبان‌های مختلف به گونه‌های متفاوت تقلید می‌شوند، یعنی صداها همیشه مانند «میومیو» یا «وزوز» که در بسیاری از زبان‌ها یکسان ادا می‌شوند، نیست. برای مثال، تقلید صدای خروس در زبان فارسی «قوقولی قوقو»، در زبان انگلیسی cock-a-doodledoo؛ در زبان آلمانی Kikeriki؛ در زبان فرانسه cocorico و در زبان روسی kukareku می‌باشد.

برخی از صاحب‌نظران معتقدند که صداهای اولیه زبان از جیغ و فریادهای طبیعی ناشی از عاطفه، احساس و هیجان مانند درد، خشم و لذت پدید آمده است. برای مثال مفهوم درد و اندوه با صدای «آخ» یا «اوخ» ادا می‌شده است. این صداها، بر خلاف نام‌آواها در موارد دیگر کاربرد ندارند. در همین راستا نگرش دیگری مطرح است که به نظریه نام‌آوای گروهی (yo-heave-ho theory) معروف است. پیروان این دیدگاه معتقدند که گروهی از انسان‌های اولیه در حین کار و فعالیت جسمی دسته جمعی با سردادن فریادها و ناسزاها، موجب اشاعه زبان شده‌اند. برای مثال در حین بالاکشیدن و حمل قطعات الوار صدای «هن‌هن» (hhhem) سرمی‌داده‌اند.

(3) منشأ ایما اشاره‌ای و گفتاری:

دیدگاه دیگری که در ارتباط با منشأ آواهای زبان مطرح می‌شود، رابطه بین حرکات فیزیکی سرودست و صداهای دهانی است؛ البته حرکاتی که بشود نوعی مفهوم گفتاری برایشان تصور کرد، زیرا

۱. برای مثال «مورچه» دارای بلندترین صداست؛ اما از آن جایی که بسامد آن زیاد است، صدایش را نمی‌شنویم.

هر حرکتی ایماواشاره (gesture, Geste) محسوب نمی‌شود. منطقی به نظر می‌رسد که حرکات اندام‌های مختلف بدن می‌توانسته ابزارهایی برای نشان‌دادن طیف وسیعی از حالات عاطفی یا احساسی و مقاصد دیگر باشند. با وجود این که بشر امروزه مهارت‌های زبانی پیشرفته‌ای در اختیار دارد، هنوز نیز حرکات دست‌ها، سروصورت، چشمان و انگشتان دست قادرند ابزارهایی برای ارتباط غیرکلامی باشند. براساس این نظریه در آغاز خلقت بشر، مجموعه‌ای از حرکات جسمی به عنوان ابزارهای ارتباطی وجود داشته و بعدها مجموعه‌ای از حرکات گفتاری یا دهانی رو به تکامل نهاده که برگرفته از حرکات فیزیکی غیردهانی بوده‌اند. در دهان، حرکات زبان و لب‌ها در ارتباط با الگوهای حرکتی مشابه در حرکات فیزیکی دیگر اندام‌های بدن بوده‌اند. برای مثال آدمی‌زاد برای پیام خداحافظی بجای تکان دادن دست، می‌توانست از گفتار استفاده کند.

مشکل نظریه ایماواشاره‌ای این است که همه پیام‌های گفتاری را نمی‌توان با حرکات فیزیکی سایر اندام‌ها انتقال داد. از سویی چنانچه دو نفر یک‌دیگر را حضوراً نبینند، پیام منتقل نمی‌شود. از سوی دیگر، ایماها و اشاره‌ها در بسیاری مواقع مورد سوء تفاهم قرار می‌گیرند. گاهی ایما و اشاره در نزد فرهنگ‌ها و ملت‌های مختلف که دارای جهان‌بینی‌های متفاوت هستند، معانی گوناگونی دارند. برای مثال نوعی حرکت انگشت دست در نزد ملتی به منزله موفقیت و پیروزی محسوب می‌شود، در حالی که همان حرکت در نزد ملتی دیگر به مثابه دشنام است. برخی از صاحب‌نظران معتقدند که ایما و اشاره همانند زبان نوعی عرف اجتماعی، یعنی ناشی از زندگی دسته‌جمعی است؛ با این حال گاهی ایما و اشاره عرف اجتماعی نیست. برای مثال میان انسان و حیوان عادت حاکم است. آیا در این صورت ایما و اشاره غریزی است یا قراردادی؟ - بچه‌ای که در بیمارستان بستری شده باشد، لباس سفیدرنگ پرستاران را مشاهده می‌کند و بعد از ترخیص از بیمارستان تا مدت‌ها از آدمیان سفیدپوش می‌ترسد.

(4) عدم انطباق جسمانی بین انسان و حیوان:

یکی از دیدگاه‌های دیگر درباره منشأ گفتار انسان، به بعضی از ویژگی‌های جسمی (physiological) انسان مربوط می‌شود که با سایر حیوانات و حتی با پستان‌داران نخستین سازگاری ندارد؛ البته دارا بودن این ویژگی‌های جسمی به تنهایی نمی‌تواند به تولید گفتار بیانجامد؛ اما برای شناخت مخلوقی که دارای قوه نطق باشد، سرنخ‌های خوبی هستند.

نقش اولیه اندام‌های گفتار، یعنی لب، دهان، دندان و زبان، در حیوانات و انسان جهت خوردن و آشامیدن است؛ نقش اولیه بینی برای نفس کشیدن است. سخن گفتن نقش ثانویه این اندام‌ها می‌باشد. اندام‌های انسان و حیوان متفاوتند:

- 1- دندان‌های انسان بر خلاف دندان‌های حیواناتی همچون میمون که متمایل به خارج است، به گونه‌ای راست و عمودی به نظر می‌رسد، از این جهت انسان در تولید آوایی مانند [f]، [v] و [θ] مشکلی ندارد؛
 - 2- لب‌های انسان نیز بر خلاف لب‌های سایر پستان‌داران اولیه دارای ماهیچه‌های پیچیده‌ای هستند و در تولید آوایی مانند [p]، [b] و [w] انعطاف‌پذیر هستند؛
 - 3- دهان انسان نسبت به دهان میمون کوچک است و به سرعت بازوبسته می‌شود؛
 - 4- زبان انسان انحناء‌پذیر است و در نتیجه در تولید بسیاری از صداهای مختلف تأثیر به‌سزایی دارد؛
 - 5- جایگاه حنجره انسان که تارهای صوتی را در بردارد، پایین‌تر از حنجره میمون قرار دارد. حفره حلق انسان، بر خلاف حفره حلق میمون، در بالای تارهای صوتی قرار دارد و از این جهت می‌تواند باعث طنین صداهای حلقی گردد؛
 - 6- هر یک از دو نیم‌کره مغز انسان نقش‌های خاصی دارد. در بیشتر افراد بشر، فعالیت‌ها و سازوکارهای مربوط به زبان را تا حدود زیادی نیم‌کره چپ مغز برعهده دارد.
- انسان‌های اولیه در آغاز می‌توانستند منظور خود را فقط با تک‌واژه بیان کنند مانند «آتش». در مراحل بعدی تکامل، افراد بشر قادر بودند دو واژه را با هم ترکیب کنند مانند «آتش خاموش». در گذشت زمان، انسان در اوج رشد و تکامل توانست جمله‌سازی کند مانند «آتش خاموش شد». کودک انسان نیز در بدو فراگیری زبان همین‌طور عمل می‌کند: در ابتدا می‌تواند واژه «آب» و بعد از اندکی رشد، عبارت دوواژه‌ای «ماما آب» بگوید و سرانجام جمله «ماما آب می‌خوام» را بیان نماید.

3- پیشینه و جایگاه کنونی زبان فارسی و آلمانی

زبان فارسی نوین از مهمترین زبان‌های هندواروپایی در آسیای جنوب غربی به‌شمار می‌رود. این زبان به شاخه ایرانی خانواده زبانی هندواروپایی تعلق دارد و زبان رسمی در ایران، تاجیکستان و افغانستان است. بیش از 70 میلیون نفر زبان فارسی را به مثابه زبان مادری تکلم می‌کنند و برای بیش از 60 میلیون نفر دیگر زبان دوم یا بیگانه تلقی می‌شود. حدود 40 میلیون نفر از سخن‌گویانی که زبان مادری آن‌ها فارسی است در ایران¹ زندگی می‌کنند؛ 15 میلیون نفر دیگر در افغانستان و نیز همین تعداد در آسیای مرکزی (بیشتر در تاجکستان و ازبکستان) و شبه‌قاره هند زندگی می‌کنند. علاوه بر آن‌ها، جماعت پراکنده‌ای از فارسی‌زبان در بخش‌هایی از عراق و کشورهای خلیج فارس مانند بحرین،

۱. در ایران زبان‌های دیگری چون عربی، ترکی، کردی، بلوچی، ترکمنی، ارمنی، آشوری، گیلکی و مازندرانی نیز تکلم می‌شود که گویشوران آن‌ها سایر جمعیت ایران را تشکیل می‌دهند (کاتسندر 1376: 371).

امارات متحده عربی و کویت به فارسی تکلم می‌کنند. سایر جزایر زبانی کوچک از جمله در گرجستان، در آذربایجان و منطقه پامیر واقع‌اند. همچنین به علت افزایش روزافزون مهاجران و پناهندگان ایرانی و افغانی خصوصاً در دهه‌های اخیر در اروپا، آمریکا و کانادا نیز جوامع فارسی‌زبان رشد یافته‌اند.

زبان فارسی به‌طور سنتی در کشورهای اروپایی به «پرشین» (Persian, Persisch) موسوم است، اصطلاحی که از پایتخت تاریخی پادشاهان ایران در دوران باستان اقتباس شده است و امروزه استان فارس (پارس) نام دارد. اسم خاص زبان «پارسی» بعد از تصرف ایران توسط اعراب به زبان «فارسی» تغییر یافت، زیرا زبان عربی معیار فاقد آوای [p] است. هنگامی که زبان فارسی در قرون وسطی به زبان مهمترین علما و ادبای شرق جهان اسلام درآمد، به فارسی «درباری» یا به‌طور ساده «دری» نیز مشهور است که به مثابه زبان درباریان است. اصطلاح زبان دری را که امروزه در افغانستان، هندوستان و در کشورهای آسیای مرکزی به کار می‌برند، از منشأ واژه فارسی درباری قرون گذشته است.

از آنجایی که زبان فارسی زبان علم و ادب بوده است، تأثیر بسیار مهمی بر زبان‌های ترکی مجاور گذاشته است و زبان‌های هندی شمالی، مخصوصاً زبان اردو نیز متأثر از زبان فارسی است. همچنین بسیاری از واژه‌های فارسی در زبان‌های اروپایی به کار می‌روند. برای مثال در زبان آلمانی واژه‌های فارسی «بازار»، «چک» (Scheck)، «کاروان»، «پسته»، «شاخ» (شاه که یکی از مهره‌های شطرنج است)، «پردیس»، «شال»، «یاسمن» و «مجوس، جادوگر» (Magier) به کار می‌روند.

ادبیات فارسی در شمار مشهورترین و مؤثرترین ادبیات جهان به‌شمار می‌رود. ادبا و شعرای چون رومی، حافظ، سعدی، نظامی، جامی یا فردوسی شهرت جهانی دارند و از جمله ادبا و شعرای اروپا مانند گوته متأثر از چنین بزرگان شعر و ادب فارسی هستند.

زبان آلمانی (Deutsch, German) به شاخه غربی زبان‌های ژرمنی اختصاص دارد و در آلمان، اتریش، سوئیس و نیز در سایر کشورهای اروپای مرکزی تکلم می‌شود. زبان آلمانی به عنوان زبان ژرمنی غربی با زبان‌های هلندی و انگلیسی خویشاوندی نزدیکی دارد. این زبان یکی از 23 زبان رسمی در اتحادیه اروپاست و علاوه بر انگلیسی و فرانسه زبان اداری این اتحادیه نیز محسوب می‌شود. در اتحادیه اروپا این زبان، به‌جز انگلیسی، بیش از سایر زبان‌ها از متکلم زبان مادری و بیگانه برخوردار است. زبان آلمانی در سطح بین‌المللی دارای جایگاه ویژه‌ای است. تنها در کشورهای اتحادیه اروپا بیش از 55 میلیون نفر زبان آلمانی را به‌صورت زبان دوم تکلم می‌کنند. این زبان با داشتن بیش از صد میلیون متکلم زبان مادری در جایگاه هشتم جهان و پس از زبان‌های چینی، انگلیسی، اسپانیایی، هندی، روسی، عربی و ژاپنی قرار دارد؛ زبان فرانسه در جایگاه‌های بعدی دسته‌بندی می‌شود. همه این زبان‌ها، به‌جز چینی، ژاپنی و عربی به خانواده زبان‌های هند و اروپایی تعلق دارند.

زبان آلمانی فصیح جدید (Neuhochdeutsch) پس از نهضت آزادی دینی به رهبری مارتین لوتر در قرن شانزدهم و عمدتاً از اواسط قرن هفدهم به زبان معیار کنونی بدل شد. در این فاصله زمانی، هنجار دستور زبان دودن (Dudengrammatik)، نظام آموزشی و رسانه‌ها بر آن اعمال می‌شود. واژه deutsch متشکل از واژه ژرمنی thioda (ملت) می‌باشد و به زبان تبار و خلق ژرمنی اروپای مرکزی اطلاق می‌شد که در مقابل زبان جماعت رومیایی و لاتین تکلم می‌کردند. در مناطقی از اروپا دسته‌هایی از گونه‌های زبانی تکلم می‌شدند که نوعی پیوستگی گویشی را تشکیل می‌دادند و موسوم به deutsch بودند، این نواحی را ابتدا به صورت جمع diutschiu lant نام‌گذاری کردند؛ اما از قرن پانزدهم موسوم به Deutschland (آلمان) شد.

زبان آلمانی علاوه بر زبان معیار متشکل از پیوستاری منسجم از گویش‌های محلی خویشاوند است که به گونه‌های آلمانی فصیح و سفلی تقسیم می‌شود. بخش عظیمی از این گونه‌های محلی در سیطره زبان معیار جای دارند که بر پایه گویش‌های آلمانی فصیح پدید آمده‌اند. همچنین به آلمانی فصیح، آلمانی معیار، آلمانی نوشتاری یا ادبی نیز اطلاق می‌شود. امروزه منظور از زبان آلمانی و گویش‌های آن، زبان معیار آلمانی¹، گویش‌های آلمانی میانه و علیا و نیز گونه‌های زبانی آلمانی سفلی در آلمان است.

1. زبان معیار آلمانی (آلمانی فصیح معیار) براساس گویش‌های آلمانی میانه و علیا پدید آمده است.